РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

PECULIARITIES OF EMOTIONAL SPHERE DEVELOPMENT IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DELAY

Стаття присвячена одній із актуальних проблем розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як «затримка психічного розвитку», «емоційна сфера». Основна увага зосереджується на теоретико-методичних засадах особливостей розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Висвітлюються причини виникнення, основні варіанти затримки психічного розвитку, структура емоційної сфери та прояви сформованості досліджуваного явища. Вивчено характерні прояви затримки психічного розвитку у різних сферах діяльності та особливості поведінки серед однолітків у закладі освіти, що впливають на соціалізацію та навчальну діяльність.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовується методика формульованого експерименту. Охарактеризовані основні підходи до дослідження емоційної сфери. Підібрано комплекс методик для дослідження такого явища, які якнайкраще розкривають сутність та особливості прояву його у дітей старшого дошкільного віку. Ці методики розкривають такі особливості емоційної сфери, як емоційні стани, та детальне їх роз'яснення, використовуючи послідовність трьох кольорів, рівень емоційної самооцінки та благополуччя у закладі дошкільної освіти, а також з'ясовується розуміння соціальних емоцій, наявність у словнику назв, що позначають соціальні емоції, емоційне ставлення до моральних норм. Висвітлені особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку за даними експериментального дослідження. Зазначається також, що концепція дослідження забезпечується єдністю методологічного, теоретичного та методичного аспектів. Подальшою перспективою для дослідження може стати розроблення корекційно-розвиваючої програми з метою розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку та покращення рівня адаптації у закладі загальної середньої освіти в майбутньому.

Ключові слова: затримка психічного розвитку, емоційна сфера, діти дошкільного віку, емоції, експресивні реакції.

The article is devoted to one of the topical problems of emotional sphere of older preschool children with developmental delay. In particular, the essence of such concepts as developmental delay, emotional sphere is revealed. The main focus is on the theoretical and methodological foundations of the peculiarities of the development of the emotional sphere in children of older preschool age with developmental delay.

The causes of the occurrence, the main variants of developmental delay, the structure of the emotional sphere and manifestations of the formation of the studied phenomenon are covered. Characteristic manifestations of mental retardation in different spheres of activity and peculiarities of behavior among peers in educational institutions that influence socialization and educational activity are studied.

On the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature, the technique of forming experiment is substantiated. Moreover, characterized the basic approaches of research of the emotional sphere. A set of techniques for the study of this phenomenon, which best reveal the nature and peculiarities of its manifestation in older children. These techniques reveal such features of the emotional sphere as emotional states and their detailed explanation, using a sequence of three colors, the level of emotional self-esteem and well-being in preschool education, as well as the understanding of social emotions, the presence in the vocabulary of names, denoting emotional attitude to moral standards. When covering especially the emotional sphere of preschool children with developmental delay according to a pilot study. It is also noted that the concept of research is ensured by the unity of methodological, theoretical and methodological aspects. A further perspective for the study may be the development of a correction and development program to develop the emotional sphere of older preschool children with mental retardation and to improve the level of adaptation in the general secondary education institution in the future.

Key words: developmental delay, emotional sphere, preschoolers, emotions, expressive reactions, emotional regulation.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/23-1.11>

Гриневич Х.П.,
студентка IV курсу
факультету педагогічної освіти
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Андрейко Б.В.,
канд. психол. наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
та соціальної роботи
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми. Сучасний світ стрімко змінюється, а разом із ним сьогоденні моральні норми, які спонукають до рішучих дій. Важливим питанням натеper постає залучення всіх осіб з особливими освітніми потребами до навчального простору. Найголовнішою метою постає соціалізація дітей серед однолітків у закладі освіти. Особливо гостро це питання висвітлюється у дітей

із затримкою психічного розвитку, яким складно виражати власні емоції та потреби.

Одним з аспектів успішної соціальної адаптації цієї категорії дітей є рівень сформованості у них емоційної сфери. Виходячи з вищевказаного, першочерговим є вирішення питання оптимізації формування емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку

перед початком шкільного навчання, що відіграє важливу роль у формуванні та становленні їх як особистості, власного самовираження та самореалізації, успішної соціалізації та регуляції власних емоцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Перш за все слід розглянути сутність особливостей дітей із затримкою психічного розвитку. Відомі дослідники Н. Максимов і О. Мілютін пропонують розглядати ЗПР як певне уповільнення розвитку психіки дитини, яке виражається в недостатності загального запасу знань, незрілості мислення, переважанні ігрових інтересів, швидкому виснаженні в інтелектуальній діяльності [4, с. 4].

Згідно з поглядами Т. Власова та М. Певзнер, які вказують на те, що в клінічній практиці під затримкою психічного розвитку розуміють інтелектуальні розлади, зумовлені недорозвиненням емоційно-вольової сфери (психічний інфантилізм) або недорозвиненням пізнавальної діяльності унаслідок ранніх органічних уражень головного мозку (частіше у формі церебрастенічних станів) або генетичного дефекту [4, с. 8]. Отже, у більшості основною причиною є органічні ураження головного мозку, які, як внаслідок, спричиняють таку затримку психічного розвитку.

На підставі отриманої інформації слід дослідити також види затримки психічного розвитку, які допоможуть краще охарактеризувати певний тип особливостей, характерний дитині. Вчені виділяють різні види затримки залежно від факторів впливу, а саме: конституціонального та соматогенного походження, психогенного походження та церебрально-органічного походження [5, с. 41].

Окрім вищеперерахованого, впливає на розвиток особистості також емоційна сфера, яка виражає внутрішній світ дитини та власною поведінкою намагається розкрити себе та власні почуття. Через недорозвинення психічного розвитку, крім інтелекту, страждає також емоційна сфера дитини, що спричиняє поведінкові порушення у старшому дошкільному віці. На думку багатьох учених, основними проявами емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку виділяється слабка емоційна стійкість, порушення самоконтролю у всіх видах діяльності, труднощі пристосування до дитячого колективу під час гри і занять, метушливість, часта зміну настрою, манерність, фамільярність стосовно дорослого.

З огляду на вищевказане, важливим компонентом розвитку соціальної зрілості є регуляція власних емоційних станів. Якщо розглядати детальніше, в численних психолого-педагогічних дослідженнях процес саморегуляції розглядається крізь призму емоційно-вольової та мотиваційної сфер (Н. Ах, М. Басов, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, В. Дружинін, В. Калін, В. Котирло, Ю. Куль, Л. Ланге, В. Селіванов, Е. Desi,

R. Ryan та ін.). Дослідники стверджують, що однією із ланок саморегуляції є вольова регуляція, яка пов'язана з додатковими зусиллями, прийняттям рішень, наявністю продуманого плану та його реалізацією [3, с. 27].

У зв'язку з викладеним вище основними критеріями сформованості емоційної сфери визначено такі як: сприймання емоцій за експресією; здатність до розуміння та ідентифікації емоцій (уміння виділяти експресивні та імпресивні ознаки емоцій, причини їх виникнення); вербалізація емоцій (точність використання слів, уміння охарактеризувати емоційний стан, що сприймається); відтворення емоцій (виразність і довільність); уміння виражати емоції у міміці, пантоміміці, мовленні [1, с. 310]. У дітей із ЗПР порушені більшість усіх перерахованих вище показників, що дають нам підстави детальніше вивчати їх.

Важливо також зазначити, що для дошкільників із ЗПР характерна незначна кількість понять морально-етичного змісту в словнику, неточності, примітивність розуміння їх значення, невелика кількість якостей, які використовувалися для опису, сформоване адекватне емоційне ставлення до моральних норм [2, с. 139].

У сучасному світі для значної частини дітей із ЗПР типовий дефіцит соціальних здібностей, що виявляється в труднощах взаємодії з оточуючими дітьми та дорослими. У низці випадків указаний дефіцит з проблемами емоційної регуляції, що свідчить про можливу дезадаптацію в соціумі [6, с. 45].

Таким чином, є ймовірність, що у більшості дітей переважає нестабільний емоційний стан, який впливає не лише на комунікацію та соціалізацію у навчальному середовищі, а й на розвиток особистості та її установок на майбутнє життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з викладеним вище теоретичним матеріалом залишається ще низка особливостей емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку, які не повністю розкриті і вимагають подальшої розробки прийомів і методів корекції порушень емоційного розвитку цієї категорії дітей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку за даними експериментів.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження особливостей розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку нами було проведено експериментальне дослідження.

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2019–2020 років. У групу досліджуваних входили діти старшого дошкільного віку із ЗПР і з нормальним психофізичним розвитком.

На підготовчому етапі було визначено емпіричні показники, обрано групу досліджуваних, підібрано комплекс психодіагностичних методик для дітей дошкільного віку: «Методика дослідження емоційного стану» (Є. Дорофеева), яка спрямована на оцінку емоційного стану дитини через зміну чутливості за трьома основними кольорами; «Методика визначення емоційної самооцінки» (авт. А. Захаров), яка визначає стан емоційного благополуччя дитини; «Опитувальний лист» (Н. Артюхіна, А. Щетініна) дає змогу визначити особливості емоційного стану дитини, визначити її емоційне благополуччя або неблагополуччя; «Методика «Сюжетні малюнки» (модифікований варіант Р. Калініної) дає змогу досліджувати соціальні емоції дошкільників із ЗПР, емоційне ставлення до моральних норм.

На другому етапі дослідження проведено психодіагностику 20 дітей старшого дошкільного віку із ЗПР і 20 дітей з нормальним психофізичним розвитком. В основному дослідженні взяли участь 40 осіб. Батьки та керівництво закладу були поінформовані про проведення дослідження у старших групах ЗДО.

На третьому етапі опису, аналізу та інтерпретації даних діагностики, а також результати дослідження, отримані за допомогою стандартизованих методик, були опрацьовані відповідно до ключів та введені у електронне середовище. Опрацювання кількісних даних відбувалося методами математико-статистичного аналізу у комп'ютерній програмі Microsoft Excel 2003.

Результати дослідження за методикою «Методика дослідження емоційного стану» (Є. Дорофеева) показують, що позитивні емоційні стани переважають у дітей з нормальним психофізичним розвитком, а у дітей із ЗПР – негативні емоційні стани, що може свідчити про те, що їм не вистачає уваги, любові та визнання навколишнього середовища. На другому місці в обох групах дітей є нейтральні емоційні стани, проте показник у дітей із затримкою психічного розвитку вищий, ніж в інших, що і являє собою нерозуміння емоцій інших, соціальних ситуацій та розрізнення їх.

Важливо також відзначити, що негативні емоції у дітей із ЗПР та позитивні емоції у дітей із нормальним розвитком є прямо пропорційні їхнім протилежностям, що свідчить про особливості недорозвитку емоційної сфери дітей та емоційний стан їх у соціумі та під їх впливом. Отже, як ми бачимо, у дітей із затримкою психічного розвитку найбільш вираженими є негативні емоційні стани, а найменш – позитивні емоційні стани.

Вивчаючи детальніше емоційні стани дітей та їхні прояви з використанням послідовності зеленого (З), синього (С) та червоного (Ч) кольорів, найбільш виражений стан емоцій та послідовність таких кольорів, як С – З – Ч, що також свідчить

про гальмування та недорозвиток емоцій у дітей із затримкою психічного розвитку. Таким чином, це характеризується також незадоволеністю потреб (печаль, туга, напруженість): від стану смутку до пригніченості, від заклопотаності до тривоги. Переважає домінування негативних емоцій та перенапруження всіх систем організму. Вищезгадані особливості характеристики негативно впливають на їх особистісний розвиток, спілкування, соціалізацію, що може призвести до дезадаптації.

Порівняно із дітьми з нормальним психофізичним розвитком у дітей із затримкою психічного рівня є великий проміжок у виявленнях власних емоцій у таких послідовностях: С – З – Ч (функціональне гальмування (ФГ)), З – Ч – С (функціональна розслабленість (ФР)) та С – Ч – З (афективне гальмування (АГ)), які є набагато найбільш проявлені, на відміну від позитивних емоційних проявів дітей старшого дошкільного віку із нормальним психофізичним розвитком, таких як: Ч – С – З (афективне збудження (АЗ)); Ч – З – С (функціональне збудження (ФЗ)) та З – Ч – С (функціональна розслабленість (ФР)), що є набагато нижчі і пропорційні до показників дітей із ЗПР.

У «Методиці визначення емоційної самооцінки» (авт. А. Захаров) ми досліджували емоційну самооцінку дітей із затримкою психічного розвитку та нормальним психофізичним розвитком. Виходячи з вищевказаного, ми можемо відзначити, що у дітей із ЗПР переважає завищена емоційна самооцінка, що може пояснюватися підвищеною потребою уваги дорослих, батьків та їх схвалення. Виразна переоцінка своїх можливостей у дітей виникає тому, що вони не володіють знаннями про способи виконання роботи. На відміну від них, у дітей із нормальним психофізичним розвитком завищена та занижена самооцінка перебувають майже на одному рівні, що згідно з нормами відповідає їхньому віку.

За результатами виконання діагностичних завдань за методикою «Сюжетні картинки» (модифікований варіант Р. Калініної) встановлено, що 45% дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку правильно розкладають картинки, але не можуть обґрунтувати свої дії, емоційні прояви не виражені під час оцінювання вчинків. Старший дошкільник не може співвіднести настроїв людей на картинках з конкретною ситуацією, пояснити їх.

Разом із тим 40% дошкільників неправильно розкладають картинки (в одній групі виявляються картинки із зображенням як позитивних, так і негативних вчинків), емоційні реакції неадекватні або відсутні. За даними діагностики, лише 15% дітей правильно розкладають картинки, обґрунтовують свої дії; емоційні реакції адекватні, але мало виражені. Дошкільник

правильно називає почуття людей, але не завжди може пояснити їх причину. Проте відсутні 0%, які могли б правильно визначати вчинки дітей, обґрунтовувати свій вибір.

У старшому дошкільному віці вони мають називати моральну норму, емоційні реакції адекватні, яскраві, виявляються у міміці, активній жестикуляції, на відміну від дітей старшого дошкільного віку із нормальним психофізичним розвитком. 65% дітей правильно розкладають картинки, обґрунтовують свої дії; емоційні реакції адекватні, але мало виражені, вони правильно називають почуття людей, але не завжди можуть пояснити їх причину.

З метою кращого вивчення та дослідження емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку ми роздали анкетування, використовуючи «Опитувальний лист» (Н. Артюхіна, А. М. Щетініна) (Додаток С). Разом з вихователями та асистентами вихователів ми виявили, що для 60% дітей із затримкою психічного розвитку характерне емоційне благополуччя, тобто за спостереженнями, як спілкується дитина з дорослими, з однолітками, чи проявляє вона співчуття, співпереживання. Таким чином, у 40% дошкільників присутнє емоційне благополуччя не повне, що може свідчити про певний дискомфорт її в навколишньому середовищі, невміння регуляції власних емоцій та поведінки.

Порівняно з результатами діагностики дітей старшого дошкільного віку у дітей із нормальним психофізичним розвитком рівень емоційного благополуччя становить 80%, що на 20% більше, ніж у дошкільників із ЗПР.

Висновки. Доведено, що у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку переважають негативні емоційні стани, 45% дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку не можуть співвіднести настрій

людей на картинках з конкретною ситуацією та пояснити їх, що свідчить про їхню незначну кількість понять морально-етичного змісту. Отримані результати підтвердила «Методика визначення емоційної самооцінки» (авт. А. Захаров), за якою у дітей із ЗПР переважає завищена емоційна самооцінка, що може пояснюватися підвищеною потребою уваги дорослих, батьків та їх схвалення. Незважаючи на це, для 60% дітей із затримкою психічного розвитку характерне емоційне благополуччя, за спостереженнями вихователів.

Подальшою перспективою для дослідження може стати розроблення корекційно-розвиваючої програми з метою розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баташева Н.І. Особливості експресивного компонента емоційної сфери дошкільників із затримкою психічного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2017. Вип. 13. С. 308–317.
2. Баташева Н.І. Особливості розуміння соціальних емоцій у дошкільників із затримкою психічного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2017. Вип. 12. С. 137–144.
3. Вовчик-Блакитна О.О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу. Індивідуалізація виховання в дитячому садку. Київ : Міленіум, 2005. С. 27.
4. Войтко В.В. Затримка психічного розвитку в контексті наукових досліджень. *Журнал науковий огляд*. 2016. № 9(30). С. 14.
5. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : науково-методичний посібник. Видання доповнене та перероблене. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. С. 274.
6. Кондратенко Л. Діти із затримкою психічного розвитку: характеристика, особливості психологічного супроводу. Суми, 2015. С. 54.